

УДК 159.95

М. А. Попчук**ОСОБЛИВОСТІ МЕТАКОГНІТИВНОГО КОНТРОЛЮ
СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ЗАСВОЄННЯ ЛЕКСИЧНОГО
МАТЕРІАЛУ**

У статті піднімається питання про необхідність та важливість використання метакогнітивного контролю в навчальній діяльності студентів, а саме в процесі засвоєння лексичного матеріалу. Звернено увагу на особливу роль метакогнітивного навчання в сучасній вузівській освіті. Метакогнітивні процеси є процесами свідомого внутрішнього контролю за розумовою діяльністю. Стильові особливості метакогнітивного контролю є типовими та найбільш суттєвими для людини індивідуальними особливостями організації та управління власною регулятивною активністю, а також включають у себе процеси планування завдань, моделювання ситуацій, програмування дій, добір метакогнітивних стратегій, оцінювання результатів, корекцію виконаної діяльності для досягнення поставленої мети. Виділено властивості, функції та рівні метакогнітивного контролю.

Ключові слова: метакогнітивний контроль, метакогнітивне навчання, метакогнітивні процеси, лексичний матеріал.

В статье поднимается вопрос о необходимости и важности использования метакогнитивного контроля в учебной деятельности студентов, а именно в процессе усвоения лексического материала. Обращено внимание об особой роли метакогнитивного обучения в современной вузовском образовании. Метакогнитивные процессы выступают как процессы сознательного внутреннего контроля за умственной деятельностью. Стилевые особенности метакогнитивного контроля выступают типичными и наиболее существенными для человека индивидуальными особенностями организации и управления собственной регулятивной активностью, и включают в себя процессы планирования задач, моделирование ситуаций, программирования действий, подбор метакогнитивных стратегий, оценки результатов, коррекция выполняемой деятельности, для достижения поставленной цели. Выделено свойства, функции и уровни метакогнитивного контроля.

Ключевые слова: *метакогнитивный контроль, метакогнитивные обучения, метакогнитивные процессы, лексический материал.*

The article raises questions about the need and importance of metacognitive control in the training of students, and in the process of mastering lexical material. Attention is paid to the special role of metacognitive learning in modern high school education. Metacognitive processes are the processes of internal control of mental activity. Stylistic features of metacognitive control are the typical and the most significant for human individual characteristics of the organization and management of their own regulatory activity, and include the planning tasks, simulations, programming operations, metacognitive strategies selection, performance evaluation, correction activities carried out to achieve the goal. We highlight features, functions and levels of metacognitive control.

Keywords: *metacognitive control, metacognitive learning, metacognitive processes, lexical material.*

Постановка проблеми. Тема дослідження стильових особливостей метакогнітивного контролю студентів у процесі засвоєння лексичного матеріалу є сучасною, цікавою та малодослідженою. Актуальність проблеми зумовлена тим, що завданням вищої освіти є не лише дати конкретні знання, які відповідають певним освітньо-кваліфікаційним рівням, але й те, щоб сформувати у студентів уміння самостійно навчатися. Як наголошував М. Алексеев, «під час вирішення питання про те, як готувати молоде покоління до життя, праці, слід враховувати не лише сьогоденні вимоги суспільства, але й ті, що постануть перед ним років через 20-30, коли воно буде вже працювати в розквіті своїх сил» [1]. Мета сучасної освіти – це не людина, що оволоділа сукупністю певних знань, умінь та навичок, а це – творча, самостійна, вільна особистість, здатна до саморозвитку та засвоєння потрібних у житті знань, умінь та навичок. А такої мети можна досягти лише розбудовуючи нашу освіту на засадах особистісно орієнтованого навчання, яке ми намагаємось останнім часом впровадити в нашу систему освіти. Особистісно орієнтоване навчання передбачає зміщення акценту з інформаційного підходу на розвивальний та діяльнісний, в основі якого формування особистості, здатної до активної творчої діяльності [3]. Зокрема, І. Каплунович зазначає що теоретики шукають і розробляють принципово інші технології навчання, практики пе-

рестали вважати формування знань, умінь та навичок головною метою навчання. Вони намагаються сконцентрувати свої зусилля на розвитку в учнів, студентів нових способів діяльності, пошуку й оперування інформацією» [6]. Основна мета процесу навчання, – відзначає дослідник теоретичного мислення С. Маланов, – самозміна і саморозвиток учня, студента шляхом опанування засобами та способами виконання певних дій» [8]. Отже, розроблення теорії та методики метакогнітивного навчання повинно створити нову парадигму сучасної вузівської освіти.

Короткий огляд останніх досліджень і публікацій за темою. П. Пінтрич відзначає, що освіта традиційно ставить акцент на фактичному, процедурному та концептуальному знанні учнів, саме ці типи знань оцінюються [15]. У той час, як уже доведено, метакогніції відповідають за розподіл інтелектуального ресурсу і без метакогнітивного знання навчання вельми проблематичне. Автор наголошує, що акцент у нових освітніх технологіях роблять на обізнаність та відповідальність за власне пізнання та мислення. Як стверджує П. Пінтрич, учні, студенти стануть більш розвинутими, якщо збільшиться їх розмірковування щодо пізнання взагалі. На його думку, метакогніції складаються з двох компонентів: 1) знання про пізнання (знання стратегій учіння і мислення, знання щодо різних типів задач та культурних норм, самопізнання – знання про себе); 2) процеси контролю і регулювання пізнання. Обидва ці компоненти взаємодіють і розгортаються паралельно. Подібне тлумачення метакогнітивних процесів наводить і Б. Такман: «Метакогнітивні процеси – це процеси свідомого внутрішнього контролю за розумовою діяльністю. Метакогнітивні процеси охоплюють процеси, що допомагають людям навчатися, та процеси, що дозволяють їм дізнатися, навчаються вони чи ні». Якщо навчання не відбувається, то, стверджує Б. Такман, метакогнітивні процеси активізують інші процеси [11]. Важлива роль метакогніцій полягає в тому, що вони дозволяють студентам усвідомити певні прогалини в фактичному, концептуальному та процедурному знанні, й відповідно, докладати зусиль для набуття та побудови нового знання. У протилежному випадку малоімовірно, що вони будуть робити якісь зусилля, щоб набувати нових знань. Ці ідеї перевертуються із міркуваннями академіка В. Зінченка: «Живе знання уявляє собою свого роду інтеграл (суперпозицію) різних видів знання: знання до знання, інституалізоване знання, знання про знан-

ня – та незнання: незнання свого незнання, знання про незнання» [4].

Метою нашої розвідки є деталізувати властивості, функції та рівні метакогнітивного контролю, які є важливими в процесі засвоєння навчального матеріалу, а саме лексичного матеріалу.

Виклад основного матеріалу.

Стильові особливості метакогнітивного контролю є типовими, найбільш суттєвими для людини індивідуальними особливостями організації та управління власною регулятивною активністю, а також включають у себе процеси планування завдань, моделювання ситуацій, програмування дій, добір метакогнітивних стратегій, оцінювання результатів, корекцію виконуваної діяльності для досягнення поставленої мети. Властивості, які ми виділяємо в метакогнітивному контролі: усвідомленість, самостійність, рефлексивність, цілеспрямованість, обґрунтованість, контрольованість, самоорганізованість. Функцією метакогнітивного контролю є вирішення практичних завдань – розв’язання проблемних задач, формулювання висновків, ймовірнісна оцінка та ухвалення рішень. Генезис: виникненню та розвитку метакогнітивного контролю сприяє низка чинників, кожний із яких може бути пусковим механізмом, але повноцінне протікання процесу забезпечується повним комплексом умов, у який входять: 1) цілі навчання (мотивація) – створення проблемної ситуації; 2) зміст навчання, який представлений системою проблемних задач, що поступово ускладнюються; 3) метод навчання, який передбачає систематичне створення для учнів ситуацій вибору; 4) метод контролю, що передбачає письмові завдання та наступну групову та індивідуальну рефлексію (аналіз і критику, самоаналіз і самокритику); 5) стиль навчання, який надає учню право на помилку, моделює ситуації виправлення помилок [12].

Якщо розглядати властивості, слід розпочати із усвідомленості. І. Лернер, характеризуючи змістовний бік мислення (знання), відзначав, що усвідомленість знань особистістю втілюється в розумінні їхніх зв’язків і шляхів отримання, в умінні доводити, в розумінні принципу дії зв’язків і механізму їх становлення [7]. Тому усвідомити необхідність – значить усвідомити проблему, усвідомити суперечність, що знаходиться в основі проблеми, переконатися в необхідності її розв’язання, шукати такий спосіб зміни обставин, який розв’яже таку суперечність. «Самостійність люди-

ни, – стверджує О. Петунін, – це риса особистості, що проявляється в умінні здобувати нові знання, оволодівати новими методами пізнавальної та практичної діяльності, а також використовувати їх для розв’язування на підставі вольових зусиль будь-яких життєвих проблем» [9]. Отже, самостійність породжує, з одного боку, рефлексивність, з іншого, – цілеспрямованість. Рефлексувати – це означає звертати свідомість на саму себе, розмірковувати над своїм психічним станом, а тому й впливати на самого себе, це процес самопізнання суб’єктом внутрішніх актів і станів [10].

Г. Щедровицький уважає, що як реальність і як об’єкт пізнання мислення складає якусь складову (елемент) складного органічного цілого – всієї суспільної діяльності людини, або, якщо брати вужче, її психічної діяльності. [13]. Метакогнітивний контроль нерозривно пов’язаний з іншими складовими (елементами) цього цілого: з процесами праці, з чуттєвими, вольовими, емоційними процесами, з процесами спілкування і т. п.; з одними з них – прямо і безпосередньо, з іншими – побічно й опосередковано. Виділити метакогнітивний контроль від цих інших сторін суспільної діяльності людини можна лише в абстракції. Це означає, що процес метакогнітивного контролю породжується сукупністю факторів, сумісна дія яких забезпечує повноцінне та якісне протікання цього процесу. Безумовно, що наявність одного або кількох із них може породити процес метакогнітивного контролю, але при цьому не забезпечити його доцільність, ефективність та результативність. Перший фактор – цілі навчання, які пробуджують внутрішню мотивацію людини, створюючи проблемну ситуацію. Т. Кудрявцев та В. Кудрявцев уважали проблемну ситуацію складним психічним станом, який зачіпає як пізнавальну, так і мотиваційно-емоційну сферу особистості. Дуже важливим є врахування особливостей метакогнітивного контролю під час засвоєння навчального матеріалу. Вивчення будь-якої іноземної мови – це насамперед оволодіння певним запасом слів цієї мови. З їх допомогою можна називати предмети та дії, описувати стан та явища. Лексика – це той словесний матеріал, яким студенти повинні навчитися легко і швидко оперувати у процесі спілкування іноземною мовою. Засвоєння лексичного матеріалу є однією із найважливіших цілей на занятті з іноземної мови. Її досягнення впливає на розвиток навчання спілкування іноземною мовою в усній та письмових формах. Засвоєння лексики є необхідною передумовою для формуван-

ня мовної діяльності, оскільки вона є однією із її найважливіших компонентів.

Акт ознайомлення передбачає одночасну подачу форми лексичної одиниці (її слухового, артикуляційного, зорового та рукомоторного образу) та її значення, що зумовлює появу у свідомості студента потрібних асоціацій між матеріальним і смисловим планами слова або словосполучення. Акт ознайомлення є короткотривалим, а процес засвоєння – досить довготривалим процесом.

Звичайне заучування слів не може забезпечити формування мовленнєвих навичок. Щоб студенти запам'ятали слова, необхідне їх багатократне повторення з обов'язковим контролем розуміння. Потрібно постійно формувати та розширювати словниковий запас студентів за рахунок нових лексичних одиниць.

Під час визначення рівнів ми пропонуємо спиратися на такі критерії: 1) високий – самостійні правильні та повні відповіді студентів із першого пред'явлення, без будь-якої допомоги; 2) достатній – відповіді студентів без зміни психологічної структури завдання, а саме, після установки на увагу, повторення мовленнєвої інструкції або заміни мовленнєвого матеріалу на більш доступний; 3) середній – відповіді студентів після зміни психологічної структури завдання: зорова опора, серія картинок, питання, що стимулюють, моделювання ситуації, пояснення значення слова, бесіда щодо змісту завдання, вибір із декількох варіантів відповідей; 4) низький – відсутність відповіді навіть після зміни психологічної структури завдання.

Перейдемо до аналізу мнемонічних стратегій, основною метою яких є використання прийомів асоціативного порівняння нових слів із вивченими раніше, їх групування і диференціація, виокремлення певних ознак або закономірностей, щоб досягнути мимовільного запам'ятовування і довготривалого утримання в пам'яті семантичних значень ЛО. Ефективними мнемонічними прийомами закарбовування слів у пам'яті вважають парні асоціації, словникові сім'ї, категоризація і групування відповідно до формальних ознак, використання методу ключового слова і набутого раніше мовного досвіду (наприклад, уміння здогадуватися про значення інтернаціональних слів, уміння аналізувати деривативи похідних термінів, уміння порівнювати з аналогічними ЛО другої ІМ, яку знають або вивчають студенти, і т. ін.). Як відомо, процес оволодіння лексикую проходить як певна послідовність дій – від сприй-

няття слів, їхнього розпізнавання й усвідомленого розуміння до операцій із актуалізації та виклику необхідних ЛО з довготривалою пам'яті, їх трансформації, логічного сполучення з іншими словами. Сприймання іншомовних ЛО спирається на такі мнемонічні стратегії, які дозволяють розуміти і зберігати слова в пам'яті, тоді як репродукція вимагає згадування і відновлення слів, щоб відбулося їх продукування у відповідних актах мовлення [5].

Іншим важливим чинником, що зумовлює використання мнемонічних стратегій під час засвоєння лексичного матеріалу, є урахування особливостей психічних процесів, які проходять у розумовій діяльності кожного студента. Одним із таких процесів, що має безпосереднє відношення до мнемонічних стратегій під час вивчення іншомовної лексики, є пам'ять. Від індивідуальних особливостей пам'яті кожного студента залежить швидкість запам'ятовування, довготривалість зберігання, можливість виклику і пред'явлення слів, які підлягають засвоєнню. Таким чином, індивідуальні відмінності довільної і мимовільної, образної і логічної пам'яті кожної людини мають визначальний вплив на її розумову активність, на здатність до мисленневої обробки лексичного матеріалу, такої як сприймання, утримання в пам'яті і відтворення.

Метакогнітивні стратегії, з іншого боку, стосуються процесів планування, контролю та оцінювання студентом результатів свого навчання. Ці стратегії ґрунтуються на обізнаності студента щодо цілей свого навчання і на розумінні цього процесу [2].

Когнітивні стратегії тісно пов'язані з когнітивним підходом до навчання студентів іншомовної лексики і використовуються для переробки, зберігання і відтворення лексичної інформації, для аналізу, синтезу або трансформації навчальних матеріалів [14]. Когнітивні стратегії передбачають використання прийомів повторення лексики за допомогою «механічних засобів вивчення словникового складу мови» [16], у той час як метакогнітивні стратегії вимагають «усвідомленого узагальнення процесу навчання та ухвалення рішення щодо планування, моніторингу й оцінки найкращого способу учіння». Когнітивні стратегії покликані допомогти студентам здійснювати операції з аналізу лінгвістичної інформації, диференціації мовних явищ, узагальнення правил вживання певних структур або зразків мовлення, визначення позитивних і негативних можливостей інтерференції в умовах одночасного оволодіння лексичним складом кількох ІМ.

Висновки. Отже, у статті звернено особливу увагу на роль метакогнітивних процесів у навчальній діяльності студентів, а саме на особливості метакогнітивного контролю у процесі засвоєння лексичного матеріалу. Сильові особливості метакогнітивного контролю розглядаються нами як типові та найбільш суттєві для людини індивідуальні особливості організації та управління власною регулятивною активністю, та включають у себе процеси планування завдань, моделювання ситуацій, програмування дій, добір метакогнітивних стратегій, оцінювання результатів, корекцію виконуваної діяльності для досягнення поставленої мети. Властивостями метакогнітивного контролю є усвідомленість, самостійність, рефлексивність, цілеспрямованість, обґрунтованість, контролюваність, самоорганізованість. Виділено рівні метакогнітивного контролю, а саме високий, достатній, середній, низький, а також чинники, що зумовлюють метакогнітивний контроль.

Література:

1. Алексеев М. Н. Логика и педагогика / М. Н. Алексеев. – М. : Знание, 1965. – 32 с.
2. Білоножко Н. Є. Стратегія як одна з основних категорій методики навчання іноземних мов / Н. Є. Білоножко // Вісник КНЛУ. Серія: Педагогіка та психологія. – 2004. – Випуск 7. – С. 33.
3. Важеевская Н. Е. Гносеологические корни науки в системе школьного образования / Н. Е. Важеевская // Педагогика. – 2002. – № 4. – С. 3-9.
4. Зинченко В. П. Перспектива ближайшего развития развивающего образования / В. П. Зинченко // Психологическая наука и образование. – 2000. – № 2. – С. 18-44.
5. Іноземні мови №2/2009. Навчання іноземних мов у вищих навчальних закладах // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : irbis-pnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.
6. Каплунович И. Я. Понимание: диагностика и формирование / И. Я. Каплунович // Педагогика. – 2004. – № 9. – С. 42-52.
7. Лернер И. Я. Качества знаний учащихся. Какими они должны быть? / И. Я. Лернер – М. : Знание, 1978. – 48 с.
8. Маланов С. В. Психологические механизмы теоретического мышления: теория в науке и учебной деятельности : [монография] / С. В. Маланов / Мар. гос. ун-т. – Йошкар-Ола. – 2001. – 260 с.
9. Петунин О. В. Проблема познавательной самостоятельности школьников в отечественной педагогике / О. В. Петунин // Инновации в образовании. – 2004. – № 6. – С. 62-77.

10. Психология : словарь / [под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – [2-е изд.]. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с. – Режим доступа до журналу : http://ppkokoippo.edukit.kr.ua/Files/downloads/Terno_CTDTheory-1.pdf.

11. Такман Б. В. Педагогическая психология: от теории к практике / Б. В. Такман; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 2002. – 572 с.

12. Терно С. О. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії) / С. О. Терно : [посібник для вчителя]. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. – 105 с.

13. Щедровицкий Г. П. Мышление. Понимание. Рефлексия / Г. П. Щедровицкий // Избранные труды. – М. : Шк. Культ. Полит., 1995. – С. 449-514.

14. Ellis R. Second Language Acquisition / R. Ellis. – Oxford : OUP, 2000. – P. 77.

15. Pintrich P. R. The Role of Metacognitive Knowledge in Learning, Teaching, and Assessing / P. R. Pintrich // Theory Into Practice. – 2002. – Vol. 41. – Issue 4. – P. 219-225. – Режим доступа до журналу : http://findarticles.com/p/articles/mi_m0NQM/is_4_41/ai_94872708/.

16. Schmitt N. Vocabulary in Language Teaching / N. Schmitt. – Cambridge : CUP, 2000. – P. 136.